

נחל עדניך

מפגש עם מועדי ישראל

עדינה פרידגוט

תוכן העניינים

ראש השנה

ותתפלל על ה' 7

יום הכיפורים

על חטא

לפתח חטאת רובץ 15
על מגדלים ואנשים 19
קרח ועקרון האי-שוויון 25
ההפיכה של יונה 29

סוכות

דעת ומכאוב 33
אושפיזין
אברהם | צעדה אל הגאולה 37
יצחק | על גמלים וחסדים 39
יעקב | על בחירה ובכורה 45
יוסף | ויתנכר יוסף לאחיו 55
משה ואהרן | כך עלה במחשבה לפני 59
דוד | מלך ישראל חי וקיים 63

חנוכה

שם ושמן טוב 71
חוק שימור הרוח 75
מנרה של שרה לנר החנוכה 79

ט"ו בשבט

להתגבר על כוח המשיכה 83
גן הארמון ממתין 89

פורים

הדוד, הרעיה והשושנה 93
למה? ככה! 97
זהותו של העץ 99
מאי פורים? 103
סיפורי ארמונות 109

פסח

כי בא מועד 113
רכוש גדול 117
תורה ושירה 123

שבועות

לתור אחר הגואל 129
סיפור על לקט 135
עד שתחפץ 141
השיבה אל הטוב 145
אוצרות מן הים 147
סיפור על סדק 153

אב

לאן הולכת הגאולה? 157
הגיע זמן הגאולה 161
אימתי אתי משיח? 167
השחוק האחרון 171
ט"וב אב 175

אלול

אני לדודי ודודי לי 177

ותתפלל על ה'

רש"י על מסכת מגילה מסביר:

"מפטירין בחנה לפי שפקידתה הייתה
בראש השנה, ועקידת יצחק מזכירין
כדי שתזכר לנו היום במשפט".¹

ובמסכת ראש השנה מופיעים הדברים
הבאים:

"רבי יהושע אומר: ...בראש השנה
נפקדה שרה, רחל וחנה... מנלן? אמר
רבי אלעזר: אתיא פקידה פקידה,
אתיא זכירה זכירה: כתיב ברחל
(בראשית ל'): "ויזכר אלקים את רחל",
וכתיב בחנה (שם"א א'): "ויזכרה ה'",
ואתיא זכירה זכירה מראש השנה,
דכתיב (ויקרא כ"ג): "שבתון זכרון
תרועה". פקידה פקידה: כתיב בחנה
(שם"א ב'): "כי פקד ה' את חנה",
וכתיב בשרה (בראשית כ"א): "וה' פקד
את שרה".²

נראה שסיפור חנה ואלקנה טעון מסר
החורג מהקשר של זמן מסויים. חנה
חידשה חידוש של ממש בתפילה,

מה חשיבות
יש בסיפור
לידתו של
שמואל,
שיש למוסרו
לדורות?

1 רש"י, מגילה, ל"א ע"א, ד"ה "מפטירין
בחנה".

2 ראש השנה, י"א ע"א.

ומתפילתה למדו חז"ל את הלכות התפילה בכללותה, אין לך יום המתאים לתפילה מראש השנה.

מנהיגות

חנה פועלת

לקריעת הגזרה

על ידי יציאה מהפן
הפרטי, מהרצון האישי
לאימהות, אל הפן
הכללי

סיפור חנה ואלקנה אינו סיפור פרטי. הוא טעון במסרים לפרט ולכלל. הרקע להתרחשותו הוא תקופה של חוסר מנהיגות, שבה "איש הישר בעיניו יעשה", ושבה המנהיגות הרוחנית - עלי - נכשלת בחינוך: "ובני עלי בני בליעל" (שמ"א ב', י"ב). לכאורה שורר מצב רוחני ירוד.

במצב עניינים זה קם אלקנה ועושה מעשה: "ויהי איש אחד מן הרמתים צופים מהר אפרים ושמו אלקנה" (שמ"א

א', א') - אדם שאש-יה בעצמותיו, מורם מעם ועיניו צופות למרחוק.

בתנא דבי אליהו מופיע התיאור הבא:

אלקנה היה עולה לשילה ארבע פעמים בשנה -

שלושה מן התורה, ואחד שקיבל עליו הוא כנדבה, שנאמר "ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה להשתחוות ולזבח לה' צבאות בשלה".

עלה אלקנה, אשתו ובניו ובני ביתו ואחיו ואחיותיו וכל קרוביו היו עולים עמו (...) וכשעולים עמו בדרך, היו לנים ברחובה של עיר, והיו מתקבצים האנשים לבד והנשים לבד (...)

והיו שואלים להן: להיכן תלכו?

והיו אומרים: לבית האלקים שבשילה שמשם תצא תורה ומעשים טובים, ואתם למה לא תבואו עמנו ונלך ביחד?

מיד עיניהם משגרות דמעות, ואומרים להם: נעלה עמהם.

וכן אמר להם עוד פעם, עד שעלו לשנה הבאה חמישה בתים, ולשנה אחרת עלו עמו עשרה בתים, ולשנה האחרת הרגיש כולם לעלות, והיו עולים שישים בתים, ובדרך שהיה עולה שנה זו, אינו עולה לשנה האחרת, עד שהיו כל ישראל עולין.

והיה אלקנה מכריע את כל ישראל לכף זכות, וחינך אותם למצוות וזכו רבים על ידו".³

בהתמדה, ארבע פעמים בשנה, עולה אלקנה לשילה, ומפגין בכך את הרצון לקרבת ה'. כך הוא עוסק בבנייה רוחנית, כאותה אבן הנזרקות למים ויוצרת מעגלים רבים הגדלים והולכים. הוא מספח אליו עולים לרגל שפניהם בית ה' ויוזמתו הפרטית מחוללת אט אט שינוי רוחני כולל, זרימה של כיסופים המנשבת בעם. האיש אלקנה קונה-אל לבית ישראל. בעוד אלקנה עסוק בענייני הכלל, שקועה חנה אשתו בצרתה, תרתי משמע. עקרותה משתקת אותה, עד שאף לאכול היא אינה רוצה. אך ממצב של ייאוש ופסיביות, לפתע היא מתרוממת: "ותקם חנה" (שמ"א א', ט'). ומהפך זה מופנה לשני כיוונים: לתפילה ולנדר.

את תפילתה ניתן לחלק לשניים: בחלקה הראשון מצוי יסוד הלב השבור והתחנונים, בעוד בחלק השני ישנה תרעומת על הקב"ה, כפי שדרשו חז"ל - "ותתפלל" (שם שם, י') מלשון פלילים. אין בביטוי "ובכה תבכה" (שם, שם) לתאר את התפרצות הרגשות העמוקים של תחינה, הזורמים ללא מעצור, כעולל המייחל בבכיו לאמו. זהו בכי תחנונים הממיס את הגזרה: "וה' סגר את רחמה". חנה פועלת לקריעת הגזרה הזו על ידי יציאה מהפן הפרטי, מהרצון האישי לאימהות, אל הפן הכללי, הבא לידי ביטוי בדבריה: "השאלתהו לה'" (שמ"א א', כ"ח).

אי לכך, אומר הכתוב: "ותתפלל [חנה] על ה'" (לא אל ה'), על כך שנמנע ממנה לעבוד את ה' בפרי בטן. כל רצונה, בהיותה אשה, הוא לעבוד את ה' בהיותה אם, באמהות. חנה הנה הראשונה הפונה אל האל בכינוי "ה' צבאות". רוצה היא למלא את יעודה בשירות בצבאות ה'. ואכן, היא ומשפחתה תיפקדו כיחידה ב'צבאות ה', ושמואל בנה זכה לשרת כנביא ב'צבא ה'.

רחל המשוררת, בשוועה לבן, מבטאת את הכמיהה לפרי בטן, את ההשתוקקות לאמהות במובן הפרטי:

"בן לו היה לי ילד קטן / שחור תלתלים ונבון /

לאחוז בידו ולפסוע לאט / בשבילי הגן. / ילד קטן".⁵

3 סדר אליהו רבה, ח', ד'.

4 על פי ברכות, ל"א ע"ב.

5 רחל, 'עקרה'

אך על אף מילותיה בהמשך השיר "עוד אתפלל כחנה בשילה", לוותור העצום של חנה היא לא העפילה.

חנה מצויה ברמה שבה היחיד משתוקק להגשים את ייעודו בחיים, לא לשם סיפוק האגו, אלא עבודת ה' היא העומדת לנגד עיניו. היא מבקשת "זרע אנשים". ועל פירוש מונח זה חלוקים בגמרא:

רב סבור שפירושו הוא 'גברא בגוברין', ושמואל אומר: 'זרע שמושח שני אנשים' (שאול ודוד), ואילו רבי יוחנן אומר: 'זרע ששקול כשני אנשים' (משה ואהרן). שלושתם, עם זאת, מסכימים על כך שבקשתה היא למען עם ישראל - לתרום את פרי בטנה למען ישרת במשכן ויתחנך למנהיגות.

חנה - כשמה, היא זו המוצאת חן. חנה זו החכמה הנסתרת, שמנגינת שמה רומזת על "וחנותי את אשר אחון" - על החנינה שהבורא מעניק למתחננים אליו. שהרי הקב"ה מתאוה לתפילתם של צדיקים, כפי שנאמר בבראשית רבה:

"אמר רבי חנינא בן פזי: הקוצין הללו אינן לא מתנכשין ולא נזרעים. מאליהן הן יוצאים ומיתמרים ועולים. החטים הללו, כמה צער וכמה יגיעה עד שלא יעלו. ולמה נתעקרו האמהות?

ר' לוי משום רבי שילא דכפר תמרתא ורבי חלבו בשם רבי יוחנן: שהקב"ה מתאוה לתפילתן ומתאוה לשיחתן, שנאמר (שיר השירים ב'): "יונתי בחגוי הסלע".

יונתי בחגוי, למה עיקרתי אתכם? בשביל "הראיני את מראיך, השמיעני את קולך".⁶

בשירת ההודיה שלה מעלה חנה על נס את תהפוכות הגורל האנושי. את השינוי שיכול אדם לחולל בגורלו הפרטי ובגורל עמו. הנה כי כן, ראוי סיפורה של חנה להישמע דווקא בראש השנה, יום המציין לא רק הישנות בגלגל המחזוריות אלא בעיקר ראשית לשינוי. יום בו נפתח חלון ההזדמנויות לשנות את הקיים ולתקנו, וזאת גם באמצעות התפילה המקפצה את האדם מדרגה ומעניקה אנרגיות של התחדשות מבורכת.

6 ברכות, ל"א ע"ב.
7 בראשית רבה, מ"ה, ד'.

פקידה

במסכת ברכות כתוב:

"אמר רבי אלכסנדר, אמר ר' יהושע בן לוי: לא נבראו רעמים אלא לפשוט עקמומית שבלב, שנאמר (קהלת ג'): "והאלקים עשה שיראו מלפניו"⁸.

ובמדרש נאמר:

"ויהי היום" - אמר רבי שמעון בן לקיש: אמר הקב"ה, מה אתם מתרעמים עליה, וכי יש רעמים בלא מטר? עליי לפקדה, כי פקד ה' את חנה וגו"⁹.

הפועל 'פקד' מורה על זכירה ומנייה. אלא שהמקרא משתמש בפועל זה במשמעות החורגת מעבר לזכירה גרידא, כקוד וצופן הנמסר מאב לבן ומכוון לגאולה¹⁰. בעת שמודיע יוסף לאחיו קודם מותו "פקד יפקד אלקים אתכם"¹¹, יש לומר כי מדובר כאן על פקידה המציינת "ביקור", המעיד על נוכחות אלוהית. הקב"ה עצמו ניצב על ישראל, נוכחותו מביאה את הישועה. גם כאשר ה' פוקד את האמהות, דומה שהגאולה נובעת מהנוכחות האלוהית המושיעה. עצם הפקידה מביעה התגלות אלוהית המוציאה לפועל תשועה וגאולה.

שירת ההודיה של חנה מסתיימת בנבואה: "ויתן עז למלכו וירם קרן משיחו" (שמ"א, ב', י'). חז"ל אמרו שחנה מהנביאות הייתה¹². הפסוק "כי פקד ה' את חנה" מכניס את דמותה לגלריית הדמויות המבשרות פקידה וגאולה שתחילתה בשרה אמנו¹³, והמשכה ברחל¹⁴ וביעקב המעבירה לבניו¹⁵, וכפי שראינו - גם ביוסף אחריו. עמה גם בא משה אל בני ישראל

8 ברכות, נ"ט ע"א.
9 מדרש שמואל (בבב), פרשה ט"ו.
10 בראשית גאולת מצרים נאמר "וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל" (שמות ד', ל"א).
11 שמות י"ג, י"ט.
12 מגילה, י"ד ע"א.
13 "וה' פקד את שרה" (בראשית כ"א, א').
14 בראשית ל', כ"ג.
15 על פי רש"י לשמות ג', י"ח.

להוציאם ממצרים. הכתוב אף מציין "כי פקד ה' את עמו לתת להם לחם"¹⁶, בטרם לידת דוד משיח ה'.

מביתם של אלקנה וחנה צומחת אישיות לאומית - זו של שמואל, ושניהם - שתי דמויות המשלימות זו את זו - מצמיחים תשועה לישראל. קריאת סיפורם בראש השנה מעלה על נס שתי דמויות שהובילו שינוי ממצב של פסיביות למצב של קימה, שתי דמויות המכינות ומוליכות אומה למהלך חדש, של מלכות וגאולה. בְּזִכְרוֹתָם של אלו ובְּזִפּוֹתָם, זוכה עם ישראל לשמואל הנביא המכונן את בית דוד, נעים זמירות ישראל, ממשיכן של תפילות חנה ואב ושורש למשיח.

על חטא שחטאנו לפניך

קין, כשמו, מסמל את הקניין החומרי. הוא עובד אדמה, העוסק בחומר ומקיים את שנאמר לאביו "בזעת אפיך תאכל לחם" (בראשית ג', י"ט). את הראייה הבהירה של האדם מטשטשים קנייני העולם - סמל החומר - שאליהם הוא מתמכר.

הבל, כשמו, מסמל את הנשימה היוצאת מהפה, כשלוחה של הנשמה. ההבל הוא הרוח הננשפת כלפי חוץ, התנועה החוזרת רצוא ושוב, כתשובה ל"ויפח באפיו נשמת חיים" (שם ב', ז'). ההבל עולה מעלה כמשוב, כתפילה של הנשמה אל בוראה¹⁷.

הבל, מייצג את הצד הרוחני של האנושות, ולעומתו קין מבטא בהתנהלותו את צדה החומרי. בהיותו עובד אדמה, עולמו מדוד על פי החומר. הבל רועה הצאן מגלם בטבעו את הרועה המנהיג את עדרו לפי צורכי הצאן. הוא דואג לזולת, ולא מרוכז אך בצרכיו-הוא. הרועה המחלל בחלילו הוא השר את

קין רוצח את
הפן הרוחני של
העולם בקומו על
הבל אחיו, ובכך
משלים את חטא
האכילה מעץ
הדעת

¹⁷ זאת בניגוד לקהלת, שעבורו ההבל מכוון לארעיותו של האדם ושל מעשיו החולפים בעולם.